Пташник О.І., к.с.н., доцент,
завідувач кафедри права
імені академіка УАН о. Івана Луцького
ЗВО «Університет Короля Данила»

ПРАВОВА ПОЛІТИКА В УМОВАХ КРИЗОВИХ ВИКЛИКІВ: СОЦІОЛОГІЧНИЙ ВИМІР АДАПТАЦІЇ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Повномасштабна збройна агресія перетворила кризу з епізодичного стану на тривалий фон існування української державності. За таких умов правову політику вже не можна оцінювати лише за кількістю ухвалених актів чи швидкістю нормотворчої реакції: її дієвість визначається тим, наскільки нові правила сприймаються суспільством як справедливі, зрозумілі та обов'язкові до виконання. Тому адаптація правової системи до кризових викликів має два взаємопов'язані виміри – нормативно-інституційний (зміна законодавства, повноважень і процедур) та соціологічний (реакція суспільства на ці зміни, що виявляється через довіру, легітимацію, правову поведінку та лінії соціальної напруги).

Недооцінка другого виміру загрожує тим, що формально досконала норма залишиться «правом на папері», а розрив між законом і суспільними очікуваннями стане джерелом нових конфліктів. Мета тез полягає в тому, щоб окреслити соціологічні параметри адаптації правової системи України в умовах війни та запропонувати орієнтири правової політики, здатні поєднати мобілізаційну швидкість реагування зі збереженням суспільної легітимності права.

Нормативно-інституційна адаптація відбувалася в режимі стиснутого часу. Показовою в цьому сенсі є кримінально-правова сфера: Кримінальний кодекс України, що десятиліттями розвивався в умовах мирного часу, був змушений у стислі строки пристосовуватися до реалій збройного конфлікту, а така трансформація супроводжується проявами кримінально-правового популізму, фрагментарністю змін, конкуренцією норм і використанням оціночних понять [1, с. 140].

На нашу думку, ці вади не є випадковими, а становлять типову рису реактивної правової політики кризового періоду. Із соціологічного погляду їхня небезпека полягає не лише в ускладненні правозастосування. Фрагментарне й суперечливе законодавство знижує передбачуваність правових наслідків, унаслідок чого громадяни починають сприймати право як сукупність ситуативних команд, а не як стабільний порядок. Саме це підриває добровільне дотримання правових приписів, яке в умовах війни є не менш важливим ресурсом, ніж примус.

Ключовим соціологічним індикатором адаптації є динаміка вертикальної легітимності, тобто ставлення громадян до держави та її інституцій. За даними репрезентативних опитувань Інституту соціології НАН України, частка тих, хто вважав, що центральні органи влади справляються майже з усіма своїми обов'язками, зросла з 5,2 % у листопаді 2021 р. до 53,7 % у травні 2022 р., однак згодом зменшилася до 7,3 % у червні 2024 р., тоді як головним чинником конфліктів між людьми респонденти назвали проблеми та соціальні суперечності процесу мобілізації (50,4 %) [2, с. 174, 198–199].

Інтерпретуючи ці дані, доходимо висновку, що «кредит довіри» першого етапу війни був ресурсом прискореної нормотворчості, проте цей ресурс вичерпний. Його ерозія відбувається передусім там, де правове регулювання найглибше втручається в особисте життя людини: у сферах мобілізації, військового обліку, обмеження свободи пересування.

Звідси випливає закономірність, яку варто покласти в основу правової політики: що суттєвіше норма обмежує права, то вищими є суспільні вимоги до її обґрунтування, прозорості та рівного застосування. Нерівне або вибіркове правозастосування сприймається як несправедливість і перетворює правову норму на генератор соціальної напруги.

Дослідження соціальної структури українського суспільства засвідчує, що в перше півріччя великої війни відбулася швидка й суттєва трансформація, яку змінив рух до поступового відновлення, тобто зміни мали нелінійний характер із певними флуктуаціями [3, с. 27].

Для правової політики це означає необхідність фазової чутливості. Норми, розраховані на гостру фазу кризи, не повинні автоматично переходити в затяжну фазу без переоцінки

їхньої доцільності та пропорційності. Надзвичайний інструментарій, який виправдано сприймався суспільством у перші місяці війни, з плином часу потребує нової легітимації, інакше суспільна згода на обмеження поступово трансформується у втомлене неприйняття.

Окремого значення набуває легітимність правосуддя, адже саме суди в умовах воєнного стану стають арбітрами між вимогами безпеки та гарантіями прав людини. У юридичній науці слушно наголошено, що судова влада може бути легальною, але не мати легітимності, а рівень суспільної довіри до судової системи прямо пропорційний рівню громадянської свідомості суспільства [4, с. 671, 674].

Розвиваючи цю думку, вважаємо, що процедурна справедливість, тобто зрозуміла мотивація рішень, єдність судової практики, доступність мови правосуддя, є не другорядною технічною вимогою, а повноцінним механізмом соціальної адаптації правової системи. Коли людина розуміє, чому ухвалено несприятливе для неї рішення, і бачить, що подібні справи вирішуються однаково, навіть болісні обмеження сприймаються як правомірні.

Нарешті, адаптація правової системи неможлива без каналів зворотного зв'язку між суспільством і владою. Дослідники звертають увагу на те, що національне законодавство передбачає широкий перелік форм безпосередньої демократії, проте не всі вони є працюючими та дієвими, а їхня розгалужена система не функціонує так, як було заплановано [5, с. 32-33].

В умовах воєнного стану, коли електоральні процедури об'єктивно обмежені, саме консультативні механізми – публічне обговорення законопроєктів, електронні консультації, петиції, діалог із громадськими об'єднаннями – мають компенсувати звуження традиційних каналів політичної участі. Їхня слабкість позбавляє законодавця своєчасної інформації про соціальні наслідки ухвалюваних рішень.

Отже, соціологічний вимір адаптації правової системи України в умовах кризових викликів дає змогу стверджувати, що ефективність правової політики вимірюється не лише швидкістю зміни правил, а й здатністю зберегти суспільну довіру в процесі цих змін.

Доцільно запровадити соціологічний моніторинг як обов'язковий етап правової політики, передусім оцінку соціальних наслідків законопроєктів, що обмежують права і свободи людини. До того ж, варто закріпити принцип темпоральності надзвичайного регулювання, тобто визначені строки дії та періодичний перегляд норм, ухвалених на гострій фазі кризи. Разом з тим, у найбільш чутливих сферах (мобілізація, обмеження прав, відповідальність за нові склади правопорушень) пріоритетом має стати рівне та прозоре правозастосування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Мацола А. А. Кримінально-правова політика України в умовах воєнного стану. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2025. Вип. 91, ч. 4. С. 140-147. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.4.18.

2. Солідаризація українського суспільства у війні та перспективи збереження солідарного соціального потенціалу : круглий стіл. Соціологія: теорія, методи, маркетинг. 2024. № 4. С. 165-206. URL: https://stmm.in.ua/archive/ukr/2024-4/10.pdf (дата звернення: 26.09.2026).

3. Симончук О. Соціальна структура українського суспільства під впливом повномасштабної війни: концептуальні та емпіричні пошуки. Соціологія: теорія, методи, маркетинг. 2024. № 1. С. 27-63. URL: https://stmm.in.ua/archive/article.php?issue=2024-1&contentId=2202413 (дата звернення: 26.09.2026).

4. Хотинська-Нор О. З., Саленко О. В. Феномен довіри та легітимність судової влади: національні позиції vs міжнародні стандарти. Юридичний науковий електронний журнал. 2024. № 1. С. 671-675. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-1/160.

5. Правова система України в умовах воєнного стану : збірник наукових праць / за заг. ред. О. О. Кота, А. Б. Гриняка, Н. В. Міловської, М. М. Хоменка. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. 540 с.